

Куліненко Л.Б.

До проблеми реалізації шкільної профорієнтації за типом професій «людина – техніка» для учнів з особливими освітніми потребами

Анотація. У статті представлено аналіз проблеми профорієнтаційної діяльності в школі. Визначено зміст усвідомлення та мотивації професійного вибору школярами та окреслено ймовірність використання розробленої авторської методики професійної діагностики школярів з особливими освітніми потребами. Подано характеристики усвідомленості та вмотивованості професійного вибору у системі шкільної профорієнтації.

Ключові слова: *профорієнтація, кумулятивність, школярі з особливими освітніми потребами, технономічні професії, усвідомленість, мотивація.*

Роль професій технічного спрямування на сучасному етапі розвитку економіки та технологій її реалізації є вкрай актуальною. Інформатизація та інтелектуалізація виробничої й господарської діяльності детермінує низку проблем, що мають вирішуватися вже у процесі шкільного навчання. Вкрай важливим також є вирішення проблем формування усвідомленого ставлення до вибору професії та майбутньої професійної діяльності у школярів з особливими освітніми потребами. Йдеться про забезпечення теоретичних основ шкільної профорієнтації, які ґрунтуються на визнанні професійних інтересів цих дітей та врахуванні особливостей розвитку й функціонування їхньої психічної діяльності, описі тенденцій формування професійної спрямованості, професійної діяльності, професійних компетенцій і компетентностей. Школярі, які мають особливості у психофізичному розвитку також мають низку дотичних проблем, що пов'язані з особливостями опанування професіями типу «людина – техніка», які здебільшого ними й обираються. Як наслідок, особливого значення у подоланні труднощів вибору школярами професії за типом «людина – техніка» набуває профорієнтаційна діяльність в школі, предметом якої має стати опанування учнем особливостями технічних професій.

Д. Тхоржевський наголошував, що диференціація праці, що відбувається в галузевому, технологічному, функціональному і професійному напрямках, впливає на змістовну характеристику професій [3]. Так, *галузевий* поділ праці здійснюється в залежності від мети і виду результату праці (сільськогосподарська: тваринництво, рослинництво, промислова: машинобудування, хімічна, легка промисловість та інші); *технологічний* – за трудовими категоріями, кваліфікацією і посадою (робітники, техніки та інженери); *функційний* – відповідно до функцій, що виконує працівник (інженерно-технічні працівники–конструктори, механіки, технологи і організатори виробництва; робітники–оператори, наладчики, верстатники, лаборанти та інші); *професійний* – за приналежністю працівника до певної категорії і виду діяльності (спільністю трудових навичок та відповідних їм знань і виробничого досвіду). Різновид трудової діяльності в суспільному виробництві слід розглядати як явище позитивне, хоча він ускладнює підготовку підростаючого покоління до участі в продуктивній праці.

У наш час внаслідок широкої і комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів основні тенденції розвитку техніки спрямовані на

удосконалення впровадження засобів обчислювальної техніки в різні сфери промисловості, появи нових технологій, об'єднання технічних об'єктів у енергонасичені і ресурсномісткі системи і комплекси. Світ сучасної техніки різноманітний. Головною його складовою є виробнича техніка: машини, механізми, інструменти, апаратура, прилади керування машинами і технологічними процесами, а найактивнішою складовою техніки – машини.

Виходячи з призначення та використання певних груп машин Л. Боголюбов представляє наступний їх розподіл:

- *технологічні машини* (металорізальні, будівельні, гірські, металургійні, сільськогосподарські, текстильні, харчові та інші);
- *транспортні машини* (автомобілі, тепловози, електровози, літаки, теплоходи та інші);
- *транспортувальні машини* (елеватори, крани, підйомники та інші);
- *контрольно-керуючі й обчислювальні машини*;
- *енергетичні машини* (електричні двигуни, двигуни внутрішнього згорання, турбіни);
- *комунальна або побутова техніка* (пральні машини, холодильники, телевізори, магнітофони та інші);
- *технічні засоби пересування* (легкові автомобілі, мотоцикли, велосипеди та інші);
- *спортивна техніка* (гоночні автомобілі, мотоцикли, яхти та інші) *військова техніка* (танки, артилерія, ракетні установки та інші) [2].

Крім того, з метою інформаційного забезпечення опанування учнями основ технічних галузей в загальноосвітній школі необхідно адаптувати тезаурус політехнічних понять базової та поглибленої політехнічної освіти, який служить не лише основою для створення комп'ютерних банків даних, засобом систематизації й удосконалення термінології, але й є «чутливим інструментом для виявлення нових, перспективних напрямів політехнічної освіти учнів загальноосвітніх шкіл». У структурі тезаурусу, що репрезентує зміст базової політехнічної освіти, подано:

- «основи техніки», «елементи машинознавства: машини, агрегати, механізми, знаряддя, інструменти, деталі машин»;
- «конструювання машин: науково-дослідні роботи, проектувально-конструкторські роботи, випробування дослідних зразків»;
- «технологічні машини й установки промисловості: металообробні верстати, гідравлічні преси, швейні машини, хімічні реактори, вугільні комбайни, пневматичні молоти, прядильні верстати, ткацькі верстати, поліграфічні машини, біореактори»;
- «технологічні будівельні машини: машини для грабарства, підйомно-транспортні машини, транспортно-будівельні машини, шляхо-будівельні машини, будівельно-оздоблювальні машини»;
- «технологічні сільськогосподарські машини: машини для ґрунтообробки, машини для сівби і висаджування рослин, машини для догляду за посівами, машини для збирання врожаю, машини для обробки врожаю, машини для доїння корів, машини для приготування і роздачі кормів, машини для видалення й утилізації гною»;

- «енергетичні машини й установки: парові машини, двигуни внутрішнього згорання, електромеханічні генератори, термоелектричні генератори, фотоелектричні генератори, ядерні реактори, вітросилові установки, сонячні водонагрівачі і концентратори, біогазові установки, паливні елементи, теплові насоси»;
- «транспортні машини: автомобільний транспорт, повітряний транспорт, водний транспорт»;
- «транспортуючі машини: транспортери, трубопроводи, пневмопроводи»;
- «інформаційні машини і системи: телефон, радіо, телебачення, ЕОМ, телеграф, телефакс»;
- «рівні автоматизації: автоматичний захист, автоматичний контроль, автоматичне управління, автоматизоване управління, гнучке автоматизоване управління» [3].

Школярі з особливими освітніми потребами долучаються до вивчення тезаурусу. Водночас, доречним в контексті методичної реалізації профорієнтаційної діяльності в школі обирати саме ті змістові та понятійні складові тезаурусу, що є адаптованими до специфіки опанування знаннями таким школярем та з урахуванням особливостей функціональності його пізнавальної діяльності, стану сформованості усвідомлення та мотивації.

Як відомо, зростання складності технічних систем, технічних комплексів – одна з найважливіших закономірностей науково-технічного прогресу. Чинники складності технічних систем викликають значне ускладнення функцій людини. Так, якщо раніше основне навантаження припадало на м'язові системи людини, тобто вона виконувала в основному підготовчі й ремонтні роботи, то надалі відбувається переміщення робочого навантаження в психологічні, соціальні сфери. Ставляться все більш високі вимоги до таких характеристик людини, як точність і швидкість мислення, швидкість реакцій, рівноваженість, рішучість, спритність і уміння виконувати складні операції, сумлінність, відповідальність та інші якості.

У деяких сферах техніки ці вимоги впритул наблизилися до крайніх можливостей людини в екстремальних умовах у системі «людини – техніка». Як наслідок, особливого значення в реалізації професійної діяльності об'єктом якої є техніка набуває врахування психофізіологічних показників суб'єкта, який цією технікою маніпулює та управляє. Згідно із статистичними даними, тільки 54% працюючих у різноманітних галузях виробництва відповідають вимогам професії за своїми психофізіологічними показниками. Цим чинником зумовлюється більшість автодорожніх подій, виробничих травм, нещасних випадків при вуглевидобутку в глибоких шахтах, порушень режиму роботи теплових електростанцій. Аналіз 545 авіаційних катастроф у США, наприклад, за даними преси, показав, що 60% цих катастроф відбувається через невідповідність конструкції літака психофізіологічним можливостям людини, недостатні льотні здібності пілота, а також через порушення функціонального стану організму, низьку психологічну готовність до польоту. За даними ООН, автомобільні катастрофи, в результаті яких за рік гине 250 тисяч осіб і одержує травми 7 млн. осіб, у 72-80% випадків

відбувається з вини людини. Кораблі зштовхуються, тонуть, сідають на мілину в 35, 5 % випадків також через помилки людей [2].

У зв'язку з цим актуальним є вирішення проблеми організації взаємодії між людиною і технікою: визначаються вимоги до техніки і людини, розподіляються функції між людиною й автоматикою. Форми взаємодії людини і технічних засобів різноманітні. В даний час використовується два підходи до людини і техніки: *машиноцентричний* і *антропоцентричний* [1]. Перший розглядає людину як певну ланку в контурі керування технічним об'єктом і тому його визначає як підхід від “машини до людини”, у другому підході “від людини до машини” технічний об'єкт вважається знаряддям праці людини, засобом, що включається в її діяльність. Водночас, основою до реалізації цих підходів є стан функціональності усвідомленого попереднього вибору майбутньої професії та мотивації до опанування технікою і вимогливості до самого себе у процесі безпосередньої взаємодії з нею.

Оскільки мотивація зумовлює постановку мети, яка є цілком свідомим компонентом діяльності людини (цілепокладання), то усвідомлення і мотивація як провідні характеристики ставлення до вибору професії взаємопов'язані [2]. Нами розроблено анкету оцінки усвідомленості професійного вибору школярами, яка ґрунтується на основних характеристиках вибору професії (табл.1).

До характеристики технології усвідомлення професійного вибору

Таблиця 1.

Тип усвідомлення	Оцінка (бал)	Усвідомлення (рівень)	Мотивація (рівень)
“Емоційне” (А)	0	1. Усвідомлення самого позитивного ставлення без чіткої диференціації;	1. Емоційне слабкодиференційоване ставлення до професії, загальний інтерес;
“Змістовне” (Б)	1	2. Усвідомлення змісту та структури професійної діяльності, умов діяльності;	2. Інтерес до професійної діяльності, її предмету, об'єкту, засобів;
“Діагностичне” (В)	2	3. Усвідомлення власних можливостей та здібностей, власного рівня знань і таких, що необхідні в професії;	3. Інтерес до професійної діяльності як культурного та освітнього феномена, до засобу розвитку

“Проективне” (Г)	3	4. Усвідомлення соціального проектування оволодіння професією і шляхів побудови професійної кар’єри	4. Інтерес до професійної діяльності як інструмента соціалізації у сучасному ринковому суспільстві
------------------	---	---	--

Мотивація вибору професії пов’язана із системою спонук, що визначають ставлення школяра до себе та оточуючої дійсності. При позитивному, впевненому в собі відношенні вибір має активний, некомпенсаторний характер. Учень обирає професію відповідно до власних інтересів, нахилів, здібностей, соціальних уявлень тощо. В разі психологічних проблем, невпевненого ставлення, низької самооцінки він здебільшого вибирає професію з компенсаторних міркувань як засіб зняття «недоліків», що собі приписуються (або вони є об’єктивно). Такий вибір не є активним. Школяр не вибирає професії відповідно до власних здібностей, а вибирає такі, що дають можливість розвинути «слабкі» якості, а то й уникнути вибору. Отже, можна визначити домінантні типи мотивації вибору професії: активний і компенсаторний варіанти загально-емоційного, змістовного, розвивально-освітнього і соціалізаційного вибору.

Вимірювання ступеня усвідомленості вибору школярем з особливими освітніми потребами майбутньої професії є його кумулятивність. Смысл кумулятивності виражається первісним ставленням до професії – емоційне ставлення (коли замало детальної інформації про професію та її особливості й механізми реалізації у школярів є лише враження). Позитивне враження спонукає здійснювати пошук знань – другий крок. Тобто породження змістовної мотивації і відповідно – розширення змістового усвідомлення. Третій крок – визначення відповідності себе і професії. Виникає мотивація самопізнання у власній відповідності до професії. Кумулятивним є те, що без попередніх етапів третій неможливий: немає ситуацій, коли б учень намагався з’ясувати власні можливості до зовсім не цікавої справи. Четвертий крок – проєкція і планування опанування професії та професійної кар’єри. Кумулятивність цього кроку в тому, що він не можливий (в якісному смислі) без попередніх (знання себе, знання професії, позитивного емоційного ставлення до неї). Отже, оцінка усвідомлення (рівно як і мотивації) є кумулятивною (наступні містять у собі зняті попередні) від 0 до 3 балів.

Під *емоційною* професійною мотивацією розуміється не диференційований, «романтизований» вибір, під *змістовною* мотивацією – ставлення до предмета та способу діяльності, що має оцінно-когнітивний характер, під *розвивально-освітньою* професійною мотивацією – вибір власного розвитку засобами професії або професійного навчання; під *соціалізаційною професійною мотивацією* – вибір способу соціального життя, кар’єри засобами професії та її статусу в суспільстві.

Вивчення мотивації професійного вибору школярами не входило до завдань нашого дослідження, однак ми виходили з того, що її змістовна сторона (усвідомленість) являє собою важливий показник ефективності професійного вибору, а відповідно й професійної орієнтації (табл. 2). Логіка тут полягає в тому,

що вмотивований і усвідомлений вибір є більш стійким і має більші “шанси” для завершальної реалізації у формуванні професіонала.

Спрямованість мотивації у професійному виборі

Таблиця 2

Тип вибору	Мотивація			
	Емоційна	Змістова	Розвивально-освітня	Соціалізаційна
<i>Активний вибір професії</i>	Переживання переваг професії;	Ставлення до об'єкта праці;	Ставлення до роботи на рівні можливого розвитку особистості;	Ставлення до професії як сучасного засобу соціалізації особистості;
<i>Компенсаційний вибір професії</i>	Переживання відсутності негативних емоцій у професійній діяльності	Ставлення до умов праці як достатніх для життєдіяльності.	Ставлення до професії з позицій достатніх можливостей особистості.	Ставлення до професії як можливого засобу соціалізації, конформістський вибір відповідно до думки інших.

Таким чином, основним теоретичним положенням, яке потребує розроблення методичного супроводу реалізації в системі профорієнтаційної діяльності у школі є забезпечення формування усвідомленості особистісного попереднього вибору технічної професії учнем з особливими освітніми потребами та сформованість у нього мотиваційного ставлення до її втілення у практичну діяльність. Як результат у процесі здійснення професійної діагностики усвідомленість вимірюється кумулятивністю, яка є представлена у відповідно встановлених нами парламентах.

У нормативних документах обґрунтовуються завдання професійної діагностики та констатується необхідність виявляти стан сформованості свідомого вибору професії. Свідомий вибір це поняття, яке описує різноманітні складники світу свідомості людини і здатність зробити відповідальне рішення. Аналіз сучасних умов панування ринкової економіки сутність професії ми змістовно розділили аспекти усвідомлення на репрезентації світу професій і репрезентації праці у самосвідомості. Це дало можливість визначити такі цінні показники, як-от: усвідомлення змісту і умов технономічної праці; усвідомлення вимог технономічних професій стосовно обранця і знання відповідних власних можливостей; усвідомлення “соціалізаційної” сторони професії, головним аспектом якої є «професія» як спосіб соціального життя, що дозволить (або ні) випішувати власні соціальні програми.

Формалізація усвідомлення (саме як ставлення до професії, оцінка його сторона, а не гностична, про яку говорить теоретична підготовленість з базових дисциплін) є справою до певної міри ризикованою, оскільки таких чітких критеріїв усвідомлення немає. Але з іншого боку, при чіткому виділенні основних ключових моментів, що усвідомлюються як значимі при прийнятті рішення, ми знайшли. Цьому слугували спеціально побудовані опитувальники і бесіди, які давали можливість зорієнтуватись у наявності таких принципових основ для прийняття рішення.

В структурі теоретичних знань ми вирізняємо загальні теоретичні знання (фундаментальних наук), спеціальні теоретичні знання (спеціальних наук); практична готовність складається із загально-психологічних показників і спеціальних навичок. Саме такого розподілу доречно дотримувались при вивченні потенційних можливостей учнів в опануванні технічними професіями. Зазначені характеристики слугували проміжним моментом у визначенні адекватності/неадекватності вибору учнями майбутньої професії й обумовили його подальше диференціювання на типи виборів майбутньої професії за адекватністю.

У залежності від сторін, на які спирається школяр при виборі, ми виділили показник усвідомленості. Тобто визначили три вектори орієнтирів, що є найсуттєвішими, й призначили «обґрунтованому» ставленню до кожного з них по 1 балу, при не врахуванні певної сторони або нерефлексивному ставленні балів не додавали. Таким чином, при обговоренні, обізнаності в питаннях тріади «професія – людина в професії – професійна людина в соціальному житті» ми надали кожному з показників по 1 балу. Вийшла «шкала усвідомленості вибору технономічних професій» (від 3 до 0), а саме: усвідомлення змісту, власних можливостей і соціальних перспектив, що стали джерелом вибору професії – 3 бали, не усвідомлення і не врахування якоїсь із сторін – 2 бали, усвідомлення будь-якого одного аспекту ставлення – 1 бал, загально емоційний вибір без рефлексивного обґрунтування – 0 балів.

Таким чином, представлений комплекс критеріальних процедур, що дозволяє перевести оцінку ефективності профорієнтаційної роботи з опосередкованих показників на безпосередні, відділити саме орієнтаційні показники, а не показники професійної підготовки, що найчастіше відбувається забезпечує ефективність профорієнтаційної діяльності у школі загалом, та з учнями з особливими потребами, зокрема. Так як основний акцент в такій важливій її складовій як професійна діагностика зосереджено на встановленні усвідомленості професійного вибору та мотивації до опанування у подальшому професією саме технологічного спрямування. Окрім того, зосередженість на усвідомленості та вмотивованості професійного вибору учнями з особливими освітніми потребами дає змогу у подальшому більш ефективно реалізовувати практичний аспект профорієнтаційної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED):

1. Климов Е. А. Психология профессионала / Климов Е. А. – Москва-Воронеж: Изд-во «Ин-т практ. психологии», 1998. – 181 с.
Klimov E.A. (1998). Psihologija professionala. Moskva-Voronezh: Izd-vo «In-t prakt. psihologii» (In Russian).

2. Куліненко Л. Б. Педагогічні засади формування готовності старшокласників до свідомого вибору майбутньої професії типу «людина-техніка»: Монографія. – Ізмаїл, 2011. – 230 с.

Kulinenko L.B. (2011). Pedagogichni zasady formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do svidomoho vyboru maibutnoi profesii typu «liudyna-tekhnika». Izmail (In Ukrainian).

3. Тхоржевский Д. О. Методика трудового та професійного навчання / Тхоржевский Д.О. – К.: ДІНІТ. – Ч.1. – 248 с.

Thorzhhevskij D. O. Metodika trudovogo ta profesijnogo navchannja. Kyiv: DINIT (In Russian).

Kulinenko L.B. On the problem of the implementation of the type of school career counseling professions "man – technique" for pupils with special educational needs

Annotation. The article presents the analysis of the problem of vocational guidance activities at school. The content of awareness and motivation of professional choice students, described the use of a technique developed by the author's professional diagnostics pupils with special educational needs. The characteristics of awareness and motivation of professional selection in the school system of vocational guidance.

Keywords: *career guidance, cumulative, students with special educational needs, technomic profession, awareness, motivation*

Кулиненко Л.Б. К проблеме реализации школьной профориентации по типу профессий «человек – техника» для учащихся с особыми образовательными потребностями

Аннотация. В статье представлено анализ проблемы профориентационной деятельности в школе. Определено содержание осознанности и мотивации профессионального выбора школьниками, описано возможность использования разработанной авторской методики профессиональной диагностики школьников с особыми образовательными потребностями. Представлено характеристики осознанности и мотивации профессионального выбора в системе школьной профориентации.

Ключевые слова: *профориентация, кумулятивность, школьники с особыми образовательными потребностями, технономичные профессии, осознанность, мотивация.*

УДК 159.922.

Малинович Л. М., Верхоляк М. Р.

До проблем діагностики психологічної готовності дітей з порушеннями слуху до навчання у школі к проблеме

Анотация. Стаття присвячена одній з актуальних проблем сучасної теорії і практики спеціальної психології – психодіагностичному вивченню стану сформованості психологічної готовності дітей з порушеннями слуху до навчання в школі. В праці узагальнено проблеми психодіагностики з метою запобігання проявам їх виникнення.

Ключові слова: *психодіагностика, психологічна готовність до шкільного навчання, діти з порушеннями слуху (слабкочуючі, нечуючі).*